

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN BİR PRENSİP OLARAK ŞÛRÂ ve İSTİŞÂRE¹

THE SHURA AND THE CONSULTATION AS A PRINCIPLE FOR ISLAMIC LAW

Ahmet BOZKURT

Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi
Bartın University, Institute of Social Sciences, Master Student, Bartın/Turkey

ahmeterdembozkurt@gmail.com

orcid.org/0000-0001-7805-5114

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 06 Mayıs /May 2019

Kabul Tarihi/Accepted: 24 Haziran/June 2019

Yayın Tarihi/Published: Haziran/June 2019

Atıf/Cite as: Bozkurt, Ahmet (2019). "İslam Hukuku Açısından Bir Prensip Olarak Şura ve İstişare", *BÜİFD*, Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 36-59.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

¹ Bu makale, *İslam Hukukunda Şura ve İstişare* adlı Yüksek Lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

ÖZ

İslam dini genel itibarıyla Müslümanlar için bir takım prensipler belirlemiştir. Bu prensiplerin Kur'an-ı Kerim'den bağımsız bir şekilde ortaya çıkmadığı bilinen bir husustur. Buna göre kimi prensiplerin uygulanması açık, kesin ve bağlayıcı hükümlerle bildirilmişken, kiminin uygulanması hususunda ise esneklik söz konusudur. Kesin ve esnek hükümler açısından konuya yaklaşıldığında bu hükümlerin genel ve özel bir hususu işaret edip etmediğine dair bazı problemlerin ortaya çıktığı görülür. Bu çalışmamızda yukarıda var olduğu ifade edilen problemlerin açıklanmasından ziyade peygamberimizin muhatap kaldığı –ki bu husus özel bir yönü ifade eder- emir ve yasakların Müslümanların tamamını –genel yönü ifade eder- kapsayıp kapsamadığı üzerinde durulacaktır. Bilindiği üzere şûrâ ve istişâre prensibi olarak kabul edilen bu husus, İslam'ın bizzat Peygamber nezdinde tüm Müslümanlara bir emir ve tavsiyesini içermektedir. Bu emir bizzat Peygambere hitap gibi görünmüş olsa da aslen tüm müminlere bir hitap ve tavsiyedir. Makalemizde şûrâ ve istişârenin genel olarak anlam ve önemi, İslam dinindeki yeri, İslam hukukunun kaynakları olan aslî ve ferî delillerdeki konumu vb. hususlara değinilerek, konularla ilgili görüşler sunulmuş, çözüm yollarıyla ilgili öneriler ortaya konulmaya gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şûrâ, İstişâre, Prensiptir, İçtihat, Aslî Delil, Fer'î Delil.

ABSTRACT

Islamic religion has determined several principles for Muslims in general. It is a well-known fact that these principles do not arise independently of the Qur'an. While the practice of certain principles is specified in clear, conclusive and binding provision, the implementation of certain is not specified by a clear conclusive and binding provision. Shura and consultation principle on order and advice to all Muslims in the eyes Prophet of Islamic. Although this order seem as address to the Prophet himself, essentially it is on address and advice to all believers. Ourselves in this article, we will try to explain meaning and importance of shura and consultation, its place in Islamic religion, the position substantive (primary) and secondary evidence of the sources of Islamic laws. In this study, rather than explaining the problems mentioned above, it will be emphasized whether or not the orders and prohibitions that our prophet is addressed to cover all Muslims.

Keywords: Shura, Consultation, Principle, Jurisprudence, Substantive(Primary) Evidence, Secondary Evidence.

GİRİŞ

Şûrâ ve istişâre Müslümanların hayatında önemli bir prensiptir. Bu prensip, sonradan oluşmamış, bizzat Allah'ın Müslümanların vasıflarını zikrederken bildirmiş olduğu ana bir prensip olarak görülmektedir. Bu prensibin yeterince önemsenmemesi ve Müslümanların hayatında yeterince yer bulmaması nedeniyle bu çalışma ele alınmıştır. Yine şûrâ ve istişâre konusunda İslam hukuku alanında yapılan çalışmaların, diğer bilim dalları olan tefsir, hadis siyer vb. alanlara göre daha geride kalması, bizleri bu konunun farklı bir perspektifle incelenerek İslam hukuku çerçevesinden değerlendirilmesine sevk etmiştir. Çalışmada şûrâ ve istişâre prensibinin yalnızca ayetlerde bildirilen konularda mı yoksa tüm meselelerde mi uygulanması gerektiği açıklanmaya çalışılmış ve bu konuda ulemanın farklı delilleri ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, İslâm hukukunun kaynakları olan asli ve fer'i deliller kısaca ele alınarak mezheplerin bu konudaki görüşleri belirtilmiş, bu delillerde şûrâ ve istişârenin var olup olmadığı çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Şûrâ ve İstişâre Kelimelerinin Terim Anlamları

Şûrâ kelimesi, etimolojik olarak Arapça “ş-v-r” (şevere) kökünden türetilmiştir. *Şevere*, bir şeyi açığa çıkartmak, belirtmek, göstermek gibi anlamlara gelmektedir.² Harf-i cer kullanımı Arap dilinde önemlidir. Çünkü her kelime, kullanılan farklı harf-i cerlerle birlikte değişik anlamlar ifade etmektedir. Mesela “eşâre” yani “işâret” kelimesi harf-i cer'siz kullanıldığında, “bir şeyi tayin ederek göstermek”, aynı kelime “-ilâ” harf-i cer'i ile birlikte kullanıldığında “el ve göz ile imâ etmek”³, “-alâ” harf-i cer'i ile birlikte kullanıldığında ise “emretmek, öğüt vermek ve görüş yani rey bildirmek”⁴ gibi anlamlara gelir. Bu kelime kökünden türetilmiş olan istişâre, meşveret, meşûrâ, ve müşâvere gibi kelimeler “danışmak, fikir ve işaret almak, bir mesele hakkında görüş istemek” gibi anlamlara gelen ve kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılmış ifadelerdir.⁵ Bunların yanında “teşavür”, “şivar”, “meşûrâ” ve “meşveret” kelimeleri de anında vuku bulan veya düşünülüp yapılması istenen bir iş hususunda fikir teatisinde bulunup, görüş ve kanaat almak demektir.⁶

Şevere kökünden gelen şûrâ kelimesi, şâra fiilinin mastarıdır ve “danışmak, görüş almak” demektir.⁷ Zaman içerisinde daha çok “*danışma*” anlamında kullanılan şûrâ ifadesi, görüş sahiplerinin toplanıp fikir beyan ettikleri cemaatin de adı haline gelmiştir.⁸

“Şâra'-asel” veya “şirtu'l-asel”, arı kovanından bal almak, balı peteğinden süzmek gibi anlamlara geliyordu. Şûrâ ise terim olarak, “İsabetli ve doğru bir karar verebilmek için, ilim ve ihtisas sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak tıpkı arı kovanından bal alır gibi, konunun

² İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga*, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), c.3, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1972, s.226.

³ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, c.4, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990, s.437; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), c.2, Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990, s.704.

⁴ İbn Manzur, s.437; Cevherî, s.704.

⁵ İbn Manzur, s.434-436; Cevherî, s.704; İbn Fâris, s. 226-227.

⁶ Mehmet Nazif Şahinoğlu, “Şûrâ'ya Bir Bakış”, *İslâmî Yönetimin Temeli Şûrâ*, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1992, s.75; Osman Tekin, *Kur'an'da Şûrâ Kavramı*, İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2012, s.21.

⁷ Tekin, s.22.

⁸ İbn Manzur, s.437; Cevherî, s.705; Talip Türcan, “Şûrâ” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.39, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 230.

özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmaktadır.⁹ Bununla kastedilen, sunulan birçok fikir ve görüş içerisinde, bal gibi en saf, en halis ve en yararlı olan görüşü tercih etmektir.¹⁰ Dolayısıyla şûrâ sonucunda elde edilen bilgi, tıpkı bal gibidir. Bal nasıl insan için değerli bir besin ise, bu bilgi de danışan kişi için o nisbette faydalıdır.¹¹

İstişâre kelimesinin de, Arapların, atın yürümesi veya buna benzer diğer hallerini öğrenebilmek için kullandıkları “şurtu’d-dâbbe”, “şevvertuhâ” ifadesinden alındığı zikredilir.¹² Bu ifade, “pazarda sağlığını veya sakatlığını ortaya koymak için, özellikle hayvanların, sağını-solunu ve önünü-arkasını çevirmek, ileri-geri yürütmek ya da binip koşturmak suretiyle müşteriye arz edip göstermeyi anlatmaktadır.”¹³ Bu sayede onun iyisi kötüsü bilinmektedir. Aynı şekilde müşavere ile de, işlerin hayırları ve şerleri bilinmektedir.¹⁴

Kısacası istişâre, “herhangi bir konuda karar alınmadan önce, yetkili kişilerin görüşünü öğrenmektir. Meselelerin etraflı bir şekilde araştırılması, fikir alış-verişi, daha sonra da alınan kararın uygulanması veya ta’dil edilmesinin gerekliliğidir.”¹⁵

2. Şûrâ ve İstişârenin Önemi ve Amacı

Şûrâ, İslâmî devletin temel esaslarından biridir. İstişâre ile hareket etmek her mü’minin asli görevidir. Kur’ân-ı Kerim’de iki ayet doğrudan şûrâ ile ilgilidir. Bunlardan birinde mü’minlerin sıfatları sayılırken “Onların işleri aralarında şûrâ ile yapılır”¹⁶ buyurulmuş ve şûrâ mü’minlerin bir vasfı olarak belirtilmiştir. Diğer ayeti kerimede ise Hz. Muhammed (sav) nezdinde bütün idarecilere hitap edilmiş ve “İş hususunda onlarla müşâvere et”¹⁷ buyurulmuştur.

Ayeti kerimelerde de belirtildiği üzere şûrânın Müslümanların hayatında önemli bir yeri vardır. Bunu ayetlerdeki siyak-sibak ilişkisiyle düşündüğümüzde daha net bir biçimde görebiliriz. Mesela şûrâ sûresi 38. Ayete baktığımızda genel olarak şûrâ ve istişâre vasfının, iman, tevekkül, namaz kılmak, büyük günahlardan kaçınmak, Allah’ın emrine itaat etme gibi vasıflar içinde zikredilmesi şûrânın değerinin, İslâm’ın esaslarından biri olmasının ve de Müslümanlar için bir prensip olduğunun açık bir delilidir.

Vahyin kesilmesi ve Peygamber’in (sav) vefatından sonra, insanlar Kur’ân-ı Kerim’de ve Peygamber’in (sav) sünnetinde bulamadıkları meseleleri kendi aralarında istişâre ederek çözüme kavuşturmışlardır. Dolayısıyla şûrâ ve istişâre, hakkında kesin bir delil (nass) bulunmayan durumlarda ya da ilgili nassın anlamı, içeriği ve ahkâmı gibi tereddüt edilen ve açığa çıkarılması gereken her konuda söz konusu olabilir.

İstişârenin amacı ise, üzerinde görüşülen herhangi bir meselenin faydalı yönlerini etraflı bir şekilde araştırarak en güzel yönünü bulmaktır. Hataya düşmemek veya hata ihtimalini en aza indirmektir. Bu yüzden meseleyi değerlendirecek olan kimseler, kendi fikirlerine uygun olan

⁹ Ali Galip Gezgin, “Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, *S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy: 4, s. 189.

¹⁰ İbn Manzur, s. 434-436; Cevherî, s. 704; İbn Fâris, s.226.

¹¹ Gezgin, s.189.

¹² Tekin, s.20.

¹³ Tekin, s.20; Ayrıca bkz. Şahinoğlu, s.75.

¹⁴ Tekin, s.20.

¹⁵ Mahmud Babilli, *İslâm’da Şûrâ*, (çev. Nihat Armağan ve Kemal Çobanbeyli), İstanbul: Fikir Yayınları, 1973, s.27.

¹⁶ Kur’ân-ı Kerim, *Şûrâ Sûresi*, 42/38.

¹⁷ Kur’ân-ı Kerim, *Âl-i İmrân Sûresi*, 3/159.

görüŖü de, uygun olmayan görüŖü de dinlemek zorundadır. Çünkü elde edilmek istenen doğru netice, karşı görüŖüŖe sahip olan bir kiŖinin reyinde de olabilir.¹⁸

3. Şûrâ ve İstişârenin Konusu

İstişârenin konusunu oluŖturan durumların neler olduğu hususunda ihtilaflar mevcuttur. Ancak tüm âlimler, Kur'ân ve sünnette hakkında kesin ve açık bir nass bulunan hususlarda şûrâyâ, istişâreye ve ictihada yer olmadığı görüŖündedirler.

Dinin itikad ve ibadet alanlarıyla ilgili konularda da herhangi bir rey ve deđiŖtirilme yönüne gidilemez. Ahkâma konu olan ve ahkâmı ilgilendiren istişâre ise, hakkında kesin bir nass olmayan ve ictihada konu olabilecek meselelerdir.¹⁹

Peki hakkında nass bulunmayan bütün meselelerde istişâre yapılabilir mi? Ya da ilgili âyetin nüzûl sebebi olan savaŖ konusunda mı istişâre edilebilir? Bu konularda farklı görüŖler ortaya atılmıŖ ve âlimler görüŖ ayrılığına düŖmüŖtür. Bu ihtilaf, istişâre emrinin umumî olarak bütün meseleleri mi kapsadığı yoksa yalnızca savaŖ durumlarıyla ilgili mi oldukları hususundadır. Ŗimdi bu farklı görüŖlerle ilgili delilleri inceleyelim.

3.1. Şûrâ ve İstişâre Emrinin Yalnızca SavaŖla İlgili Olduğunu Savunan Ulemanın Delilleri

Bu konuda görüŖ beyan eden ulemanın dayandıkları temel nokta, Âl-i İmrân Sûresi'nin 159. âyetinde geçen "el-emr" kelimesinin baŖındaki "el" takısıdır. Bu takının istiğrak için olmadığı ve ahd için olduğunu iddia etmekte ve Ŗöyle söylemektedirler: "Ayette geçen olay malumdur, savaŖ ve düŖmanla karŖılaŖmayla ilgilidir. Dolayısıyla istişâre emrinin, diğer konuları içine almayıp yalnızca savaŖa mahsus olması gerekir."²⁰

Hız. Peygamber (sav) için icthadı caiz görmeyen ulemanın bir kısmı yine aynı Ŗekilde istişârenin savaŖ emri gibi sırf dünyevî konulara ait olduğu düŖüncesindedirler. Zikredilen âyette²¹ geçen emir gereğince savaŖ ve savaŖı ilgilendiren konularda sahâbeleri ile istişâre etmesi söz konusu olabilir. Fakat emrin kapsamı dıŖında kalan konularda icthadda bulunması ve sahâbelerinin görüŖüne baŖvurması caiz değildir derler. Bu hususta baŖlıca delilleri ise Allahu Teala'nın Peygamberine bildirmiŖ olduğu "O hevadan (kendi nefsinden) konuŖmaz"²² âyeti kerimesidir. Ŗu halde onun bütün konuŖmalarının vahye dayandığını ve ancak hakkında kesin emir bulunan savaŖ ile ilgili konularda sahâbelerinin fikirlerine baŖvurarak istişârede bulunabileceği gibi bir görüŖe sahiptirler. Ancak Peygamber (sav)'in icthadda bulunamayacağı görüŖüne sahip olanların hataya düŖtüklerini beyan etmekte fayda vardır. Çünkü peygamber sonrasında ashabın, fukehanın ve ulemanın herhangi bir meselede icthadda bulunduğu açıkça ortadayken, vasıf itibariyle daha üstün olan ve vahiyle desteklenen Peygamber (sav)'in icthadda bulunamayacağını söylemek yanlıŖtır.

¹⁸ Abidin Sönmez, *Şûra ve Rasulullah'ın MüŖaveresi*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015, s.18.

¹⁹ Sönmez, s.101.

²⁰ Sönmez, s.102.

²¹ Kur'ân-ı Kerim, *Âl-i İmrân Sûresi*, 3/159.

²² Kur'ân-ı Kerim, *Necm Sûresi*, 53/3.

Bu konudaki hüküm sahih esaslara göre şu şekildedir: Hz. Peygamber (sav) vahyin gelmesini bekler, vahiy gelmeyen konularda da rey ve ictihad ile amel ederdi. Bu ictihadlarda hata olursa vahiy ile düzeltilirdi. Böylece hata devam etmezdi.²³

Allahu Teâla Kur'ân-ı Kerim'de ilim ve fazilet erbabı olan müctehid âlimleri övmüştür. Bir âyet-i kerime de: *"Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız."*²⁴

Âyetten de anlaşıldığı üzere, Allahu Teâla ilim erbabı kişilere gerektiği zaman şer'î delillerden biri olan ictihad ve kıyası emretmişken, insanların en üstünü olan Peygamber'ini ictihad ve kıyastan hariç tutması mümkün değildir. Bundan dolayı, vahiy gelmediği durumlarda Peygamber ictihad ile sorumlu idi. İctihad ise, karşılıklı tartışma ve münazara ile güçleneceği için hakkında vahiy bulunmayan hususlarda istişâre ile emredildiğinde şüphe yoktur.²⁵

Özetle Allah'ın elçisinin istişâre ile emredilmesinin nedeni, bilgisinin noksanlığından değil, kıyamete kadar baki olan son yüce dinin bağlularını istişâre mektebinde yetiştirmek ve geleceğe hazırlamak içindir.²⁶ Nitekim: *"Biliniz ki, Allah ve rasulü istişâreden elbette müstağnidirler fakat Allahu Teâla bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı. Onlardan her kim istişâre ederse doğrudan mahrum olmaz, her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz"*²⁷ buyrulması konunun anlaşılması bakımından önemli bir delildir.

3.2. Şûrâ ve İstişâre Emrinin Genel Olduğunu Savunan Ulemanın Delilleri

İstişâre emrinin genel olduğunu belirtenler kıyas yolu ile nassı hususîleştirmenin caiz olmadığı görüşündedirler.²⁸ Allahu Teâla Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesiyle ilgili: *"Hani meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu."*²⁹

Âyette de belirtildiği üzere İblis, kıyasa başvurmuş ve kendisini meleklerden üstün görerek emrin dışına çıkmıştı. Olay Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılır: *"Allah, "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın" dedi."*³⁰ İşte âyetlerden de anlaşıldığı üzere iblis kıyasa başvurarak kendisini insanlardan üstün gördüğü için lanetlendi. Eğer nassı kıyas yolu ile tahsis etmek caiz olsaydı, iblisin lanete müstehak olmaması gerekirdi.³¹

İstişâre emrinin yalnızca savaşa ait olduğu görüşünü benimseyenlerin delillerini sunarken âyetteki "el-Emr" kelimesinin başındaki "-el" takısını delil olarak sunduklarından bahsetmiştik. el-Emr kelimesinin başında bulunan lâm-ı tarif, her ne kadar Uhud savaşına mahsus gibi

²³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c.2, İstanbul: 1960, s.583.

²⁴ Kur'ân-ı Kerim, *Nisâ Sûresi*, 4/83.

²⁵ Yazır, s.583.

²⁶ Sönmez, s.104.

²⁷ Yazır, s.583.

²⁸ Sönmez, s.104.

²⁹ Kur'ân-ı Kerim, *Bakara Sûresi*, 2/34.

³⁰ Kur'ân-ı Kerim, *A'râf Sûresi*, 7/12.

³¹ Sönmez, s.105.

görünüyorsa da buradaki şûrâ prensibi umumî olup, o da bu umumî prensip içinde bulunan bir hükümdür.³² Yani nass bulunan meselede emir hususîleştirilmiş ancak diğer meselelerde umum üzere hüccet olarak kalmıştır. Bu konuda başka bir vahiy de inmediğine için onun hücceti, bulunduğu hal üzere kalmıştır.³³

Burada âyetin nüzul sebebini de dikkatle düşünmemiz gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) zaten gereken istişâreyi yapmıştı. Fakat hüküm sonradan bildirilerek en zor şartlarda bile, hatta netice arzu edilmeyen şekilde olsa bile istişârenin terk edilmemesi gerektiği hatırlatıldı.³⁴ Bu aynı zamanda bizlere şunu da göstermektedir ki “yapılmaya devam edilen bir şey hakkında vahyin nüzulu ancak o esasın önemini ve terk edilmemesi gerektiğini hatırlatma mahiyetindedir. Bunun için emir sadece savaşa mahsus olmayıp hakkında vahiy nazil olmayan diğer dünyevî maslahata da şamildir.”³⁵

Bir başka görüşe göre; mü'minlerin sıfatlarından biri olan istişârenin konu edildiği Şûrâ Sûresinin 38. âyeti Mekki'dir. Hâlbuki Müslüman cemaat Mekke devrinde henüz bir devlet olarak teşkilatlanamamışlardı. Ta ki hicretin 1.yılında Hz. Peygamber (sav) ve İslâm cemaati, devlet olma yolunda teşkilatlanmalarını tamamlayabilmişlerdi. Hz. Peygamber'in müşrikler ve diğer İslâm dışı güçlere karşı kendi varlığını kabul ettirerek saldırılara karşı koymasına için Medine devrinde savaş ile emredildiğini göz önüne alırsak, şûrâ ve istişârenin yalnızca savaş ve barışa ait olmadığını anlamakta güçlük çekmeyiz.³⁶

Kaldı ki yeniden ifade edecek olursak Peygamber (sav) birçok meselede sahâbeleriyle istişâre etmiştir. Eğer emir yalnızca savaşı ilgilendirmiş olsaydı, Hz. Peygamber (sav) diğer meselelerde sahâbeleriyle istişârede bulunmazdı.³⁷

Görüldüğü üzere her iki görüşü savunanlar da farklı deliller ortaya koyarak görüşlerinin doğruluğunu ispat etmeye çalışmışlardır. İslam devleti bir hukuk devletidir. Hukukun oluşturulması da içtihad ve bu kapsamda istişâre ve şûrâyaya dayanır. Mesela, Mısır kadısı bulunan Abdurrahman b. Huceyra'ya bir kadın gelip bir sebepten dolayı köle azad etmek istediğini ve yeni doğmuş bir köle çocuğunu azad ettiği takdirde bunun yeterli olup olmayacağını sormuş; kadı da, Kur'an'da geçen "köle azadı" (tahriru rakabe) deyiminin köle çocuğunu da içine aldığı içtihad ile yorumlayarak "evet, caizdir" diye cevap vermiştir.³⁸ Bir başka örnek; Ebu Hanife'ye (ö. 150 h.) göre düşman ülkesine (dar-ul harbe) müsaade ile giren bir Müslüman'ın, parayı bir misli fazlasına (bir dirhemi iki dirheme) vermesi caizdir, çünkü orada İslami hükümler cari değildir; o halde bir Müslüman, rızalarını temin etmek şartıyla, düşmanların mallarını her yolla alabilir. Evzai (ö. 157 h.), bu görüşe karşı çıkar ve İslam'ın her yerde faizi yasakladığını kâfirlerin de mal ve canlarının Müslümanlar için haram olduğunu söyler. Ebu Yusuf (ö. 182 h.) ve Şafii (ö. 204 h.), bu hususta Evzai'yi desteklerler.³⁹

³² Sönmez, s.105.

³³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, c.2, Mısır: 1862, s.295; Yazır, s.582.

³⁴ Sönmez, s.105.

³⁵ Sönmez, s.105.

³⁶ Sönmez, s.106.

³⁷ Fahreddin er-Râzî, s.295.

³⁸ Abdülkadir Şener, "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, No: 117, Yıl: 1973, s. 129.

³⁹ Şener, "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", s. 129.

İşaret etmek gerekir ki, burada Ebu Hanife, bir bakıma, modern devletler hususi hukukuna uygun bir görüş ileri sürmekte, faizi yasaklamayan ecnebi bir memlekette bir Müslüman için oranın mevzuatına göre faizle iş yapmanın caiz olduğunu kabul eder görünmektedir.⁴⁰ Kanaatimiz o dur ki, şûrâ ve istişâre gibi mü'minlerin vasıflarından sayılan bir prensip yalnızca savaş vb. gibi belli başlı konularla sınırlandırılmamalıdır. İnsanlığa rehber olarak gönderilmiş Peygamber (sav)'in sahâbeleriyle birçok istişâresini kaynaklarda müşahede edebiliyorken, istişâreyi belirli konularla sınırlandırmaya çalışmak nebevî bir öğretiyi yok saymak olacaktır. Bundan dolayı şunu söyleyebiliriz ki, hakkında açıkça nass bulunmayan ya da nass bulunsa bile ahkâm konusunda yoruma müsait olan her konu istişâreye açıktır ve istişâre edilmelidir.

4. İSLAM HUKUKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN KAYNAKLARI

İslam hukukunda şer'î deliller, aslî ve fer'î deliller olarak ayrılmıştır. Bizler de sırasıyla önce aslî delilleri, sonra da fer'î delilleri inceleyerek, bu kaynaklardaki şûrâ ve istişârenin yerini görmeye çalışacağız.

4.1. Aslî Delillerde Şûrâ ve İstişâre

Aslî delil, birinci derecede kaynak olarak kabul edilen delillerdir. Bunlar; Kitap/Kur'ân, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'tır. İlk iki kaynak olan, Kur'ân ve sünnet, değişmedikleri ve değişmelerine de imkân olmadığı için "sabit kaynaklar" olarak isimlendirilirken, diğer deliller ise bu iki ana kaynağa dayanarak ortaya çıkarıldıkları için "içtihat kaynakları" adını almıştır. Yani diğer delillerin oluşmasında fakihlerin içtihatları ve hukukçuların fikri faaliyetleri belirleyici olmuştur.⁴¹ Şimdi bu kaynakları ayrı ayrı ele alarak, şûra ve istişârenin bu kaynaklardaki konumlarını açıklamaya çalışacağız.

4.1.1. Kur'ân'da Şûrâ ve İstişâre

Allahu Teâla'nın insanlığa göndermiş olduğu son ilahî kitap Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân, Allahu Teâla tarafından, Arapça olarak son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e indirilen, mushaflara yazılmış, tevatür yoluyla nakledilmiş, okunmasıyla ibadet edilen, Fatihâ Sûresiyle başlayıp, Nas Sûresiyle sona eren beşerin benzerini getirmekten aciz kaldığı ilahî bir Allah kelamıdır. Bundan dolayı da şer'î kaynakların ilki Kur'ân'dır.

Şûrâ ve istişâre prensibi bizzat Kur'ân-ı Kerime ve sünnete dayanan önemli bir prensiptir. Bu prensip İslâmî yönetimin ve iletişimin esasları arasındadır. Yani sonradan ortaya çıkan bir esas değildir. Bu prensip insanları, idare aşamasında dikta tehlikesinden korur. Hoşgörü ve fikir özgürlüğünü ön plana çıkarır. Sorunların çözümünde insanlara ilahî bir metod sunar. Hz. Ali (r.a): "Ya Rasulallah! Aramızda bir durum meydana gelmiş olsa ve onunla ilgili emredilen bir açıklama olmasa nasıl hareket ederiz?" diye sormuş, Hz. Peygamber'de (sav) cevap olarak: "İlim erbabı olan fakihlerle ve ibadet ehli olan Müslümanlarla müşâvere edin" diyerek onlara bir yol göstermiştir.⁴²

Allah-u Teâla Kur'ân-ı Kerim'de şûrâ ve istişâreyi açık olarak emretmiştir. Bununla ilgili âyetlerden birinde şöyle buyrulur:

⁴⁰ Şener, "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", s. 130.

⁴¹ Muhammed Faruk Nebhan, *Nizamü'l-Hukm fi'l-İslâm*, Kuveyt: 1974, s. 312; Mahmud Şeltut, *El-İslâm Akidetün ve Şeria*, Kahire: Daru'l-Kalem, 1964, s. 489-490.

⁴² Sönmez, s. 25.

*"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*⁴³

Âyet-i kerime bizzat Peygambere (sav) hitaben indirilmiştir. Âyette onun beşer, peygamber, ordu komutanı, ya da devlet başkanı yani hangi sıfatla olursa olsun çevresindeki insanlara karşı şefkatli, merhametli ve yumuşak davranmasını, hata etmiş olanlara ise müsamahalı affedici ve bağışlayıcı olmasını, Allah'tan da bağışlanmaları konusunda dileyici olmasını emrediyor. Ayrıca onlarla idarî ve diğer işlerde istişâre etmesini, onlarında görüşlerini dikkate alması buyruluyor.⁴⁴ "Âyette "iş" kelimesi karar alınacak her türlü eylemi ihtiva ediyor gibi görünmekle beraber burada daha çok "idarecilik" kastedilmektedir. "Onlar" kelimesi, "yönetilenler" anlamını ihtiva ettiği kadar "kendilerine danışılan kişiler" anlamını da kapsamaktadır. Âyetteki "Danış" emrinin muhatabı Hz. Peygamber ise de, bu emir Hz. Peygamber'in buna muhtaç olmamasından dolayı, ümmetini buna alıştırması hikmetine bağlanmıştır. Danışma sonucunda alınan kararın uygulanmasının gerekliliği bu âyetten anlaşılmaktadır."⁴⁵

"İş konusunda onlarla müşâvere et" âyetiyle, Hz. Peygamber'in sahâbeleriyle müşavere etmesinin, onlara değer verme anlamına geldiği, bu sayede de Müslümanların Hz. Peygamber'i severek, samimi bir şekilde itaat etmelerine neden olduğunu, şâyet Peygamber'in sahâbeleriyle istişâreye tenezzül etmemesinin onları küçümseme ve hakaret anlamına geleceği şeklinde yorumlarda bulunulmuştur.⁴⁶ Ayrıca o dönemde "Ashab, danışılacak konularda Peygamber kendiliğinden bir düşünce belirtmiş ise önce o düşüncenin, kendi fikri mi, yoksa Allah'ın emri mi olduğunu sorarlar; Peygamber, onun, kendi düşüncesi olduğunu söyleyince doğru ise ona uyarlar, doğru bulmadıkları takdirde kendilerince uygun olanı söylerlerdi ve Peygamber de onların düşüncesini uygulardı. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında yaptığı İstişarelerde Peygamber, sahâbelerin oylarını benimsemiş ve uygulamıştır."⁴⁷ Mesela Uhud Savaşı'nı ele alırsak, Hz. Peygamber Uhud Savaşı öncesinde sahâbeleriyle istişâre ederken kendisi Medine'den çıkmama görüşünde olmasına rağmen sahâbeleri Medine dışında savaşma yönünde görüş bildirmişlerdi.⁴⁸ Peygamber de sahâbelerinin görüşüne uymuş ancak Medine dışında yapılan bu savaş sonucunda İslâm ordusu mağlup olmuştur.

Tabi ki bu âyeti biraz daha geniş anlamalı düşünmek gerekirse, bu emir ve öğütler Peygamber (sav) nezdinde, devleti yöneten tüm idarecilere bir emir ve hitaptır. Bunun için bu âyet-i kerimedeki emirler, devlet yönetiminde devlet ile millet arasında devlet başkanlığınca uyulması gereken esaslar arasına girmiştir. İbn Atiye'ye atfedilen bir rivâyette "Şûrâ, şeriatın kaidelerinden ve ahkâmın en azimetlilerindendir. Devlet adamlarından kim ilim ve din ehliyle,

⁴³ Kur'ân-ı Kerim, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

⁴⁴ Ali Muhammed Sallabi, *İslâm'da Şûrâ*, (çev. Harun Ünal ve Bahaddin Sağlam), İstanbul: Ravza Yayınları, 2010, s.31.

⁴⁵ Gezgin, s.190.

⁴⁶ Yazır, s.579.

⁴⁷ Gezgin, s.191.

⁴⁸ Yazır, s.580.

ihhtisâs ve fen ehliyle istişâre etmezse onun azledilmesi vaciptir. Bu hükümde asla ihtilâf yoktur"⁴⁹ denilmiştir.

Şûrâ emri ile ilgili bir diğere âyette ise Allah-u Teâla:

"Onların işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile dir"⁵⁰ buyurmuştur. Bu âyeti önceki âyetlerle ele almak daha isabetli olacaktır.

*"(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir."*⁵¹

Bu âyet ışığında diyebiliriz ki İslâm'da şûrânın değerine farklı şekillerde işaret edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki surelerden birinin isminin bizzat "Şûrâ" olması, şûrâyı emreden âyetlerden birinin bu sûrede geçmesi, İslâm dininin şûrâya yüklemiş olduğu önem ve değeri göstermektedir.⁵² Bu âyetteki "iş" ifadesi anlam itibariyle, bir önceki âyete göre daha geniş anlamda bir istişâreyi içine alarak hakkında nass olmayan ve toplumu ilgilendiren her işte istişâre ve şûrâ'nın lüzum ve önemini gösterirken, Allah, Müslümanların hayatında, şûrâ ve istişârenin, devletin siyasî ve idarî bir düzeni olmaktan öte ailede, toplumda ve sosyal hayatın bütün alanlarında uygulanması gereken ana vasfı olduğunu beyan etmektedir.⁵³ Yani âyet, genel anlamda danışmanın (şûrânın), mü'minlerin vasıflarından olduğunu belirtmekte, "işlerini istişâre ile yapan mü'minleri övmektedir."⁵⁴

Ayrıca bu âyet, genel olarak bu istişâre vasfının, iman, tevekkül, namaz kılmak, büyük günahlardan kaçınmak, Allah'ın emrine itaat etme gibi vasıflar içinde zikredilmesi şûrânın değerinin ve İslâm'ın esaslarından biri olmasının açık bir delilidir.⁵⁵ Yine bu âyet (Şûrâ 38), Mekke'de nazil olmuş bir âyettir. Bu durum açıkça göstermektedir ki, şûrâ sadece devlet işlerinde değil, İslâm'ın her alanında kullanılması gereken bir esastır. Çünkü eğer sadece devlet işleriyle ilgili olmuş olsaydı, İslâm Devleti Medine'de kurulduğu için bu âyetin daha sonraları Medine'de indirilmesi gerekirdi. Demek ki şûrâ, her zaman ve her yerde Müslümanların en temel vasıflarından biridir.⁵⁶

Bahsetmiş olduğumuz bu iki âyet (Âl-i İmrân Sûresi 159. Âyet ve Şûrâ Sûresi 38. Âyet) doğrudan şûrâ ve istişâre ile ilgilidir. Bu âyetlerde şûrâ ile ilgili dört önemli hususa temas edilmektedir. Bunlardan birincisi şûrâda alınan karara uyulmaması durumunda bile insanlara sert değil yumuşak davranmak, ikincisi istişâre sonucunda alınan kararlardan olumsuz bir sonuç çıksa bile yine de istişâreden vazgeçmemek, üçüncüsü şûrânın sonucunda alınan karara uyma

⁴⁹ Sallabi, s.31.

⁵⁰ Kur'ân-ı Kerim, Şûrâ Sûresi, 42/38.

⁵¹ Kur'ân-ı Kerim, Şûrâ Sûresi, 42/36-39.

⁵² Sallabi, s.30.

⁵³ Ali Arslan Aydın, "İslâm'da Şûrâ'nın Manası, Yeri ve Önemi", İslam Dergisi, Yıl: 1990, s.18.

⁵⁴ Gezgın, s.191.

⁵⁵ Sallabi, s.30.

⁵⁶ Sallabi, s.30.

noktasında Allah'a tevekkül etmek, dördüncüsü de hangi meselede olursa olsun iş hususunda onlarla istişâre etmektir.⁵⁷ Bu yüzden Müslümanlar, doğru kararlar almak ve hataya düşmekten kurtulmak için, işlerinde daima şûrâ ve istişâre ile hareket etmelidirler. Bu sayede, doğru ve kesin kararlar alınır ve Allah'a tevekkül ederek uygulamaya başlanır. Sonuç olarak da vicdanî açıdan ilahî mesaja uygun hareket etmiş olmanın huzuru gönüllerde hissedilir.

Kur'ân-ı Kerim'de genel olarak şûrâ ve istişârenin, Âl-i İmrân ve Şûrâ sûrelerinde bizzat emredildiğini ifade ettikten sonra şimdi de Kur'ân-ı Kerim'deki şûrâ ve istişâre örneklerinden bir kaçını görelim. İnsanlığın yaratılışı ile ilgili şu âyetler istişârenin bir örneğini bize sunmaktadır.

"Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler. Allah şöyle dedi: "Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle." Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, "Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?" dedi."⁵⁸

Bu âyeti kerimelerde Allah-u Teâla ile meleklere arasında insanlığın yaratılması konusundaki bir müzakereyi görüyoruz. Allah-u Teâla tabi ki takdir edeceği bir şeyi hiçbir varlıkla istişâre etmez. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Ancak burada meleklere gerçekleşen kısmî istişâre örneği, Allah-u Teâla'nın insanlığa öğretmiş olduğu bir prensiptir. Eğer öyle olmasaydı Allah, meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağının bilgisini vermezdi, vermesi de gerekmezdi. Çünkü Allah'ın bilgisi her varlığın üstündedir. Dolayısıyla burada meleklere bilgi vermesi, "ben halife yaratacağım" buyurması, meleklere de kendi görüşlerini sunmaları bir istişârenin varlığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda da meleklere değerini ve yüceliğini belirtmektedir. Netice itibarıyla şûrâ bazen talim ve yüceltme bazen de teşvik ve edep ifadesiyle kullanılır.⁵⁹

Bir başka istişâre örneğinde ise eşler arasındaki istişârenin bir öğretisini görüyoruz. Allah-u Teâla şöyle buyurmuştur: *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz. -Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şekilde sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah*

⁵⁷ Atilla Yargıcı, "Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 9, Sayı: 27, s. 175.

⁵⁸ Kur'ân-ı Kerim, *Bakara Sûresi*, 2/30-33.

⁵⁹ Sallabi, s.25.

yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."⁶⁰

Aile içerisinde eşler arasında istişâre çok önemlidir. Hatta kimi zaman çocuklarla da istişâre etmek gerekir. İlgili âyetlerde özellikle bu konulara dikkat çekilmiştir. Eğer eşler boşanmışsa ve kadın iddet süresini tamamlamışsa, kocalarına kendi rızası olmadan dönmeleri konusunda aileleri tarafından baskı yapılmaması âyette vurgulanmıştır. Ayrıca âyette çocuğun iki sene süt emzirilmesinden bahsedilmiştir. Bu iki sene eşler (karı-koca) arasında konuşarak uzayabilir ya da iki sene de durdurulabilir. Burada eşlerin karşılıklı aynı fikirde olmaları ve görüş birliğine varmaları esastır. Eşlerden biri dahi farklı görüşte olursa bu karar geçerli olamaz. Dolayısıyla karşılıklı rıza ve istişâre önemlidir. Çocuk için de faydalı olan karar alınmalıdır.

Müfessir el-Hâzin (ö.741/1340) âyetteki "Teşâvür" kelimesini yorumlarken; Ebeveynin, iki yıldan önce çocuğu süttten kesmek istedikleri takdirde, bu konuda, ayrıca sahasında uzman kişilere de danışarak bir karara varmalarının uygun olacağını belirtir.⁶¹ Asıl kaynağı verelim

"Söz konusu âyetten; aile içi işlerde danışmanın lüzumu, aileye özel bir iş de olsa, konuyla ilgili ilim ve ihtisas sahibi uzmanlara danışmak gerektiği, ailede kararlar alınırken kadın ve erkeğin anlaşarak birlikte hareket etmeleri, dolayısıyla erkeğin ya da kadının tek başlarına karar vermemeleri gibi üç temel prensibi çıkarmak mümkündür."⁶²

Tüm bunlar dışında, çocuklarla istişâre etmek de önemli bir husustur. Eğer çocuk yanlış-doğruyu bilip ayırt edebilme çağına gelmişse bu çocuklarla da istişâre edilmesi yararlıdır ve çocuğun gelişimine katkı sağlamaktadır. Kendisiyle istişâre edilen ve fikri sorulan çocuk, kendisini aile içinde önemli hisseder, çocuğa özgüven sağlar ve en önemlisi de İslâmî bir prensip olan şûrâ bilinci çocuğun hayatına yerleşmiş olur.

Bu çocuklar gençlik çağlarına geldiklerinde, gitmek istedikleri kurslar ve okullar konusunda da istişâre edilmelidir. Artık genç olmuş bir çocuğun, düşüncesi alınmadan aile baskısıyla dayatma yapılmamalıdır. Daha da ilerleyen dönemlerde, meslek seçiminde ya da evlilik hususlarında da anne babalar evlatlarıyla istişâre halinde olmalı, evlatlarının fikirlerini de alarak en doğru kararı almalı sağlanmalıdır. Bu tam tersi şeklinde de düşünülebilir. Evlatlar bu kararları almadan önce anne-babalarının görüşlerini öğrenmeli, onlarla istişâre etmeli ve en doğru karar ne ise onu almalıdırlar. Kız çocuklarının evlendirilmesi konusunda Peygamber'in (sav) hadisini burada zikretmemiz uygun olacaktır. Hz. Aişe'den rivâyet edilen hadis-i şerifte: "Hz. Peygamber'e kızlar aileleri tarafından evlendirilirken, kızın izni alınır mı diye sordum. Hz. Peygamber (sav): Evet izni alınır, buyurdu" demiştir.⁶³

4.1.2. Sünnette Şûrâ ve İstişâre

Fıkıh literatüründe sünnet, Hz. Peygamber'den Kur'ân dışında nakledilen söz, fiil ve takrirlerdir.⁶⁴ Peygamber (sav)'in hayatında şûrâ ve istişârenin önemli bir yeri vardır. Dünya hayatında bulunduğu süre içerisinde devamlı olarak istişâreye başvurmuş ve sahâbelerine de

⁶⁰ Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/232,233.

⁶¹ Gezgin, s.192.

⁶² Gezgin, s.192.

⁶³ Sallabi, s.28.

⁶⁴ Türkan, İslâm Hukuku El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 157.

bunu tavsiye etmiştir. Ferdî, ailevî, siyasî, ticarî, cezâî v.b birçok meselede sahâbeleriyle istişâre etmiş, gerek tavsiyeleriyle, gerekse amelî boyutlarıyla hiç bir konuda istişâreyi ihmal etmemiştir. Bu istişâre devlet işlerinde olduğu gibi sosyal hayattaki meselelerde de hatta şahsi meselelerde de gerçekleşmiştir. Örneğin; -ileride de ayrıntısıyla zikredeceğimiz- İfk olayının çözüme kavuşması için önce özel olarak Hz. Ali (r.a) ve Üsâme (r.a) ile istişâre yapmıştır. Sonra da umumi olarak bütün sahâbeleriyle istişâre etmiştir.⁶⁵ Ebu Hureyre (r.a): “Ben hiç kimsenin Rasulullahın sahâbeleriyle yaptığı meşveret kadar meşveret yaptığını görmedim.”⁶⁶ diyerek bu gerçeği ifade etmiştir.

Hz. Peygamber’den (sav) rivâyet edildiğine göre: “Ebubekir ve Ömer ona: “İnsanlar seni güzel elbiseler ve iyi yaşayan biri olarak görürlerse daha çok İslâm’a sarılırlar” dediler. O (sav), Allah’a yemin ederim ikiniz bir işte ittifak ederseniz, size asla muhalefet etmem” dedi.⁶⁷ Peygamber’in (sav) istişâreye bu kadar önem vermesinin nedeni istişârenin etkisi hakkında taşıdığı inanç idi. Kendisi istişâre konusunda şöyle diyordu: “İstişâre edilen kişi, kendisine güvenilen kişidir.”⁶⁸ Dolayısıyla da bu güveni boşa çıkarmaz ve görüşlerini tüm samimiyetiyle en doğru şekilde açıklayarak fayda sağlamaya çalışır.

Tabi ki Peygamber (sav)’in hayatı boyunca çeşitli konularla ilgili pek çok istişâresi olmuştur. Biz burada yalnızca birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bedir Savaşı’nda Peygamber (sav) sahabeleriyle birlikte savaş stratejisi belirlemek için savaş alanını keşfediyordu. Peygamber (sav) Bedir kuyularından ilkinin yanına geldi ve İslam ordusunun oraya yerleşmesini istedi. Bunun üzerine sahabelerden Hubâb bin Münzir: “Ya Rasulallah! Bu kararı ilahi bir vahye dayanarak mı verdin yoksa kendi görüşün ve savaş taktiğinle mi verdin?” diye sordu. Peygamber (sav) kendi görüşü olduğunu söyleyince Hubâb bin Münzir: “Ya Rasulallah! Savaş stratejisi açısından burası uygun değil. Eğer müşriklere en yakın kuyuyu tutup, bedir kuyularını da arkamıza alırsak daha doğru olur. Biz orada konaklar, ardımızda kalan kuyuları tıkar, kendi kuyumuz yanına da bir havuz yapıp, onu su ile doldurursak, biz su içebilir ve savaştıkça serinlerken, onlar sudan mahrum olmuş olur” deyince Peygamber (sav) fikrini kabul etti ve öyle hareket etti.⁶⁹

Bir başka istişâre örneğini Uhud Savaşı öncesinde görmekteyiz. Hz. Peygamber’in Uhud Savaşı ile ilgili görüşü Medine’de kalarak savunma savaşı yapmak idi. Çünkü kısa bir süre önce bir rüya görmüş, bu rüyasında kılıcında bir gedik açılıp, yanında bir sığır boğazlandığını, elini zırhının içine koyarak muhafaza ettiğini görmüştü. Hz. Peygamber (sav), rüyasındaki kılıç gedikliğini ehli beytinden birinin şehit olmasıyla, sığır boğazlanmasını ashabından bir kısmının şehadetiyle, zırhı da Medine ile tabir etmişti.⁷⁰ Ayrıca Hz. Ebubekir ve Sa’d bin Muâz gibi sahabelerden önde gelen isimler de Peygamberin (sav) görüşünü destekliyor ve şehirde kalıp

⁶⁵ Sallabi, s. 31-32.

⁶⁶ Sallabi, s. 32.

⁶⁷ Sallabi, s. 32.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.5, Beyrut: ty., 274.

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, c. 2, Mısır: 1936, s. 272; İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Meni, *et-Tabakâtü’l-Kübra*, c.2, Beyrut: t.y, s.14-15; Suyutî, Celâlü’d-Dîn Abdurrahman İbn EbîBekr, *ed-Dürrü’l Mensûr fî Tefsîrû’l-Me’sûr*, c.2, Mısır:1314, s. 90.

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, c. 3, s. 67; Zebidî, Zeynü’d-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c.10, (trc. Kamil Miras), Ankara: D.İ.B Yayınları, 1972, s.187.

savunma savaşı yapmak istiyorlardı.⁷¹ Savaşı'na katılmamış Müslümanlardan bir kısmı ise meydan savaşı yapmak, cihad faziletine nail olmak ve şehadete etmek istiyorlardı.⁷² Hz. Hamza ve sahabelerin çoğunluğu da meydan savaşı yapma konusunda görüş beyan edince, Peygamber (sav) savaş hazırlığı yapmak üzere evine gitmiş, zırh ve miğferini giyerek evinden çıkmıştı.⁷³ Bu sırada Peygamber'in (sav) kararına itirazı doğru bulmayanlar "Ya Rasulallah! Eğer siz Medine'de kalarak savunma savaşı yapılmasını daha uygun gördüyseniz öyle yapın" deyince Peygamber (sav): "Bir Peygamber zırhını giyip kuşandıktan sonra savaşmadan geri çıkarmaz"⁷⁴ buyurdu.

Açıkça anlaşılıyor ki, fikirleri kendi fikrine aykırı da olsa Peygamber (sav), ashabını kınamıyor ve onları istişareye alıştırıyordu. Vahiy ile belirlenmemiş her meseleyi onlarla konuşup, istişarede bulunarak aynı zamanda onlara yönetimin ilkelerini de göstermiş oluyordu.

Başka bir istişare örneği Hendek Savaşı esnasında görülmektedir. Bu savaşta da önceki savaşlarda gündeme gelen meydan savaşı mı yapılacağı yoksa Medine'de kalarak savunma savaşı mı yapılacağı konusunda müzakere yapıldı. Uhud Savaşı'ndaki netice de göz önünde bulundurularak, ittifakla Medine'de kalarak savunma savaşı yapılması kararlaştırıldı. Bir savaş nizamı belirlenmesi gerekiyordu. Çeşitli fikirler ortaya atıldı, istişârelerde bulunuldu ve Selmân-ı Farisî'nin (r.a) kendi ülkesinde gördüğü harp taktiği uygun bulundu. Bu harp taktiğine göre; şehrin etrafına hendekler kazılacak ve düşmanın şehre girmesine engel olunacaktı. Ashab arasında görev dağılımı yapıldı ve işe başlandı. Düşman ordusu Medine civarına geldiğinde şehrin bütün etrafının hendekten surlarla çevrilmiş olduğunu gördü ve büyük üzüntü ve şaşkınlık yaşadılar. Çünkü bu zamana kadar böyle bir savaş taktiği görmemişlerdi.⁷⁵ Sonuç olarak Müslümanlar bu savaş taktiği sayesinde düşman ordusunun hamlelerini boşa çıkarmış ve savaşı zaferle tamamlamışlardı.

Bir başka istişare örneği ezanın belirlenmesi konusundadır. Günümüzdeki ezan belirlenmeden önce, insanlar namaz vakitlerinde sokaklarda "es-salât, es-salât" diye çağırıldı. Tabi ki bu davet şekli oldukça zordu ve herkese ulaşamıyordu. Bunun üzerine Peygamber (sav), sahabeleriyle toplanarak istişarede bulundu ve insanları namaza davet etmenin daha uygun olabilecek yönlerini bulmaya çalıştı. Bu toplantılar ve istişareler sırasında değişik fikirler ortaya atılmaktaydı. Bu fikirlerden biri namaz vakti geldiğinde bayrak dikilmesi ve insanların bayrağı görünce namaza gelmesi yönündeydi. Fakat bu fikir beğenilmemişti. Bir diğer fikir namaz vakti geldiğinde boru çalınması şeklindeydi. Fakat Peygamber (sav) bu yöntemi Yahudiler kullanıyor diyerek uygun bulmadı. Çan çalınması yönünde farklı bir fikir ortaya atıldı. Fakat bunu da Hıristiyanlar kullanır denilerek bu teklif de kabul görmedi.⁷⁶ Bu fikirlere ilave olarak namaz vakitlerinde yüksekçe bir yerde ateş yakılması fikri ortaya atılmış ancak Peygamber (sav), bu hareketin Mecusilere ait olduğunu söylemiştir.⁷⁷

⁷¹ İbn Sa'd, s. 38; Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c.10, s.187.

⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 3, s. 67; İbn Sa'd, s. 38.

⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 3, s. 67; İbn Sa'd, s. 38.

⁷⁴ İbn Sa'd, s. 38.

⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 3, s. 227- 235.

⁷⁶ İbn Sa'd, s. 246; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 2, s. 155.

⁷⁷ Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. 2, s. 152.

Sahabelerden olan Abdullah bin Zeyd el-Ensârî (r.a), bir gece rüyasında ezanı görmüş ve ertesi gün Peygamber'e (sav) gelerek rüyasını anlatmıştır. Sonrasında da bu rüyanın hayra işaret ettiğine karar verilerek günümüzdeki ezan belirlenmiştir.

Görüldüğü üzere Peygamber'in hayatı boyunca birçok istişâreler mevcuttur. Biz burada sadece küçük bir bölümünü anlatmaya çalıştık. Hayatının her safhasında istişâreyi bir prensip edinmiş Peygamber'in 63 yıllık ömründe sayısız istişâre örneğinin olduğu aşikârdır. Ancak özetle diyebiliriz ki, Peygamber her olayda, her durumda, her şartta istişâreyi ön planda tutmuştur. Özel hayatıyla ilgili meselede bile... Dolayısıyla Peygamber'in hayatında uygulamış olduğu bu tutum bizlere de hayatımızın her alanında istişâreyi olmazsa olmaz bir prensip olarak buldurmamız gerektiğini işaret etmektedir.

4.1.3. İcmâda Şûrâ ve İstişâre

Fıkıh literatüründe icmâ, "Hz. Peygamber'in vefatından sonra, İslam müctehidlerinin herhangi bir asırda şer'î bir hüküm hakkında görüş birliğine varmaları"⁷⁸ demektir. Bu müctehidlerin her biri kendi görüşlerini delilleriyle açıklayarak ortaya koyarlar. Dolayısıyla da bir istişâre ortamı oluşmuş olur. Hangi meselede olursa olsun üzerinde icmanın olduğu her mesele âlimlerin istişâreleri sonucunda oluşan icmâlardır ve biz bunlara "istişârelerin icmâları" diyebiliriz.

"Şûrâ'daki kuvvetli görüşlerin bütün görüş sahiplerince kabullenilmesi icmâ ile şûrâ arasında ciddi bir benzerlik oluşturmaktadır. Esasında icmâ, âlimler arasındaki tartışma sonucunda meydana gelen görüş birliğidir."⁷⁹ "İcmâ heyeti, şûrâ meclisinin temeli olduğuna göre bu meclisi oluşturan üyeler aynı zamanda şûrâ heyetini de oluşturmaktadır. İslâm hukukçuları icmâyı yapacak kimselerin belirli niteliklere sahip olması gerektiğinde hem fikirdir. Aynı şekilde şûrâ heyetinin de bir mesele hakkında karar verme ve karşılaşılan bir meseleyi çözmeye ehliyetine sahip kimselerden oluşması gerekliliği söz konusudur. Dolayısıyla şûrâ heyetinde kararların oy birliğiyle alınması durumunda şûrâ ile icmâ aynı noktada birleşmektedir."⁸⁰

Bir örnekle açıklayacak olursak, bilindiği üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebubekir halife olmuştu. Bu dönemde de İslâm'ı tebliğ faaliyetleri devam ediyor ve birçok savaş yapıyordu. Bu savaşlarda da hafızların şehit olması Kur'ân'ın yok olması gibi bir tehlikeyi oluşturuyordu. İşte bu dönemde Kur'ân'ın toplatılarak iki kapak arasına alınması yani kitap haline getirilmesi konusunda Hz. Ömer'in bir önerisi oldu. Bu öneri Zeyd bin Sabit başta olmak üzere Müslümanlar'ın önde gelen birçok bilginiyle paylaşıldı ve karşılıklı bir istişâre süreci yaşandı. Bu istişâreler neticesinde, Müslümanlar için hayır olacağı düşünülerek Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi yönünde bir icmâ oluşmuş oldu.

4.1.4. Kıyasta Şûrâ ve İstişâre

Fıkıh literatüründe kıyas, "Kitap, sünnet ve icmâda hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki ortak illet sebebiyle bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü

⁷⁸ Türçan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s. 167; Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013, s. 72.

⁷⁹ Nuran Koyuncu, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.48.

⁸⁰ Koyuncu, s.49.

vermek"⁸¹ demektir. Kıyası fakihlerin büyük çoğunluğu delil kabul etmektedir. Buna mukabil hemen hepsi de kıyası bir şekilde kullanmışlar ve çeşitli hükümlerin oluşmasını sağlamışlardır. Tabiki kıyasın uygulanması aşamasında da icthad önemli bir unsurdur. Fakihlerin çeşitli ve farklı icthadlar ortaya koymaları da bir istişâre sürecini tabi olarak başlatmış olmaktadır. Çünkü farklı icthadlar değerlendirilerek, kıyas aşamasında doğru bir yol izlenip izlenmediği, ortak illetin bulunup bulunmadığı, asıldaki hükmün fer' için de geçerli olup olmadığı gibi hususlar istişâre edilerek nihai bir sonuca ulaşılır. Örneğin, Kur'ân-ı Kerim'de "*Ey iman edenler! (Akl örten) şarap (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz*"⁸² âyeti ile içki (hamr) yasaklanmıştır. Yasaklanma illeti olarak ise sarhoşluk vermesi gösterilmiştir. Hanefilere göre "hamr" üzüm suyundan ateşte kaynatılmadan elde edilen içkinin adıdır ve Türkçe'de buna şarap denilmiştir. Buna göre şarap dışındaki diğer alkollü içkiler bu âyetin kapsamına girmemektedir. Ancak şarabın haram kılınma sebebi olan sarhoşluk verici olması (iskar) özelliği, şarap dışında ki içkilerde de mevcuttur. Dolayısıyla şarapla aynı illeti taşıyan bu içkilere de kıyas yoluyla şarabın hükmünün uygulanması gerekir.⁸³

"Devlet yönetiminin de içinde olduğu kamu, anayasa ve idare hukuku, İslâm'ın gelişimini büyük oranda icthada bıraktığı alanlardır. Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde adalet, eşitlik ve şûrâ gibi bir takım prensiplere yer verilmiştir. Dolayısıyla İslâm hukukunun temelini teşkil eden bu temel prensipler, kıyas yoluyla devlet yönetimi gibi gelişimi icthada bırakılmış alanlarda uygulanabilir. Hz. Peygamber'den sonraki devlet yönetimi, bu prensiplerin ışığı altında gelişmiş ve müessesleşmiştir."⁸⁴

4.2. Fer'i Delillerde Şûrâ ve İstişâre

Fer'î delil, aslî delillerden çıkarılan, onlara dayalı ikinci derecede delil demektir. Fer'î delil yerine talî delil ifadesi de kullanılır. Bu delillerin sayısı konusunda da farklı rivayetler mevcuttur. Hatta bu delillerin yirmi dörde kadar çıkabileceğini söyleyenler de vardır. Ancak biz fıkıh usûlü eserlerinde yaygın olan delilleri (istihsan, mesâlih-i mürsele, örf, sedd-i zerâi', şer'u men kablênâ, sahabî kavli ve istishâb) açıklamaya çalışacağız.

4.2.1. İstihsanda Şûrâ ve İstişâre

İstihsan, bir meseleyle ilgili daha güçlü bir delil sebebiyle, önceden benzerine verilen bir hükümden vazgeçerek başka bir hüküm vermektir.⁸⁵ İstihsan delil olarak, farklı isimlerle de olsa birkaç istisna dışında hemen her müctehid tarafından kullanılmıştır.

İmam Şafii, istihsanı kabul etmemektedir. Ona göre, "İstihsan yapan Allah'ın hükmünü nazara almadan, hüküm koymuş olur. Şafii, istihsanı delilsiz, bir çeşit hevadan söylenmiş söz kabul etmiştir. İmam Hanefi ve diğer mezhep imamları ise istihsanı bir kaynak ve usul olarak

⁸¹ Türkan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s. 171.

⁸² Kur'ân-ı Kerim, *Mâide Sûresi*, 5/90.

⁸³ Koçak vd, s. 94.

⁸⁴ Koyuncu, s.50.

⁸⁵ Nebhan, s. 332; Abdülvahap Hallaf, *İslâm Hukuku Felsefesi (Fıkıh Usulü)*, (Terc. Hüseyin Atay), Ankara: 1973, s. 227.

kabul etmektedirler.⁸⁶ Genellikle hâkim olan kanaat ise, istihsanı kabul etmek; kıyas kaidelerinden dönmek ve amme menfaatine yönelmektir.⁸⁷

Tabiki istihsanın delil kabul edilip edilmeme gibi bir süreci düşünecek olursak, her fakih yanında bulunanlar ile istişâre ederek bir görüş ortaya koymuş ve ictihadlarını bu şekilde sunmuşlardır. Hiçbir fakih tek başına “ben böyle düşünüyorum o yüzden bu meselenin hükmü budur” diktasıyla hareket etmemiştir. Eğer böyle olmuş olsaydı etrafında onların görüşlerini destekleyen bir kitle bulunmazdı. Dolayısıyla bu istişâre süreçlerinden sonra farklı farklı da olsa çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler de mezheb görüşlerini oluşturmuştur. Örneğin, “yırtıcı kuşların arttığı suların temiz sayılması yönünde bir hüküm verilmiştir. Aslında kartal, doğan, akbaba gibi yırtıcı kuşlar leş yiyen hayvanlardır. Bunlar su içerken salyalarının suya akması mümkün olduğu gibi, gagalarında kalan pisliklerin de suya bulaşma ihtimali vardır. Dolayısıyla aslan, kaplan vb. gibi yırtıcı hayvanların arttığı sular gibi bunların arttığı olan suyun da pis olması gerekir. Ancak bu yırtıcı kuşlar diğer yırtıcı hayvanlardan farklı olarak suya havadan indikleri için çöllerde ya da fazlaca meskûn olmayan yerlerde yaşayanların bunlardan kaçınmaları mümkün değildir. Bundan dolayı Hanefî mezhebi zaruretten dolayı diğer yırtıcı hayvanların arttığı olan sular hakkındaki hükmü bırakıp, bu yırtıcı kuşların arttığı olan suları istihsanen temiz saymışlardır.”⁸⁸

4.2.2. Mesâlih-i Mürselede Şûra ve İstişâre

Fıkıh literatüründe mesâlih-i mürsele terim olarak, hükmün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlayan veya onlardan bir zararı gideren, fakat muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalardır⁸⁹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Mesâlih-i mürsele yalnızca, Şâri’in hükmünü açıklamadığı ve kendisine kıyas edilebilecek nassla veya icmâ ile sabit bir hüküm bulunmadığı zaman müracaat edilebilir. Bunun yanında mesâlih-i mürsele müracaat etmek için şer’î bir hükme dayanak olabilecek münasip bir vasıf bulunması gerekir.⁹⁰

Mesalih-i mürsele bir içtihadıdır, bir görüştür. Burada insanların (Müslümanların) menfaati söz konusudur ve ona uygun hareket edilmektedir. İslam tarihi boyunca, mesalih-i mürsele başvurulduğu görülmüştür. Sahabeler mesalih-i mürsele ile hüküm verdikleri gibi dört halife ve büyük mezhep imamları da ona dayanmışlardır.⁹¹

İbadete tahakkuk eden işlerde kıyas olmadığı için, mesalih-i mürsele de caiz değildir. Bu konuda İslam hukukçuları müttefiktir. Muamelatta ise iki farklı görüş söz konusudur. İmam Şafii, mesalih-i mürseleyi kabul etmenin caiz olmadığını belirtirken, Ebu Hanife caiz görmektedir. Aynı şekilde İmam Malik ve Ahmed bin Hanbel de mesalih-i mürseleyi kabul ve tatbik etmişlerdir.⁹²

⁸⁶ Nebhan, s. 332-334; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, (Terc. Abdülkadir Şener), Ankara: 1973, s. 259- 260.

⁸⁷ Nebhan, s. 334; Hallaf, s. 230.

⁸⁸ Koçak vd, s.135.

⁸⁹ Nebhan, s.335; Hallaf, s. 231; Koçak vd, s.145.

⁹⁰ Türcan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s.181.

⁹¹ Muhammed Ebu Zehra, s. 269-270.

⁹² Nebhan, s. 336.

Mesâlih-i mürsele tanımında da belirtildiği gibi “insanlara bir fayda sağlamak veya onlardan bir zararı gidermek” amacıyla olan bir delildir. İnsanlar için neyin yarar getirip neyin zararlı olabileceği kimi zaman açıkça görünebilirken, kimi zaman da görünmeyebilir. O an hayır görünen durum daha sonra şerre dönüşebileceği gibi, şer görünen bir durum da sonrasında hayır getirebilir. İşte âlimler tüm bunları göz önünde bulundurarak bir istişâre süreci akabinde neyin fayda neyin zarar getirebileceğini tartarak ortaya bir hüküm koymaktadır. Örneğin, Allah-u Teâla dinen aklın korunması gerektiğini emretmiş birçok âyette akıl edip, düşünmemizi istemiştir. Şarap, akli işlevsiz hale getirip sağlıklı düşünmeyi engellediği için de şarabı haram kılmıştır. Buradaki maslahat aklın korunmasıdır. Yani amaç yalnızca şarabın yasaklanması değil, sarhoş edip, sağlıklı düşünmeyi engelleyen her şeyin yasaklanmasıdır. Dolayısıyla şarap gibi sarhoş edici diğer içkilerin de haram olması maslahat gereğidir. İşte bu ve bunun gibi hükümlerin belirlenip yeni fetvaların oluşabilmesi için, fakihlerin istişârelerde bulunmaları ve bu istişâreler doğrultusunda nihai icihadlarını ortaya koyarak hüküm verilmelidir.

4.2.3. Örfte Şûrâ ve İstişâre

Örf, insanların benimseyip alışkanlık haline getirdikleri fiiller veya duyulduğunda hatıra başka mana gelmeyecek derecede özel bir manada kullanılmaları adet haline gelen lafızlardır.⁹³

Bir şeyin örf olabilmesi için, onun insanların çoğu tarafından kabul görmesi gerekir. Örf bir anda oluşmaz. Sonraki nesiller örfü öncekilerden alırlar ve artık örf hayat tarzı haline gelmiş olur. Düğün ve bayramların icrası örfün belirgin örneklerindedir.⁹⁴

Örf, sözlü ya da fiilî örf olarak geçmişten beri süre gelmiştir. Örfün oluşması hayatın işleyişi içerisinde kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de belli bir yazılı metine dayanmamaktadır. Ancak sonraları neyin örf olarak hayatımızda yer aldığı yazıya geçirilmiş olabilir. Bundan dolayı, örfte bir istişâre sürecinin uygulanıp uygulanmadığı konusunda net bir görüş beyan edememekle birlikte eğer bir istişâre süreci gerçekleşmişse bunun yalnızca fiilî örfte olabileceği aklen mümkündür. Çünkü sözlü örf, halk içerisinde kendiliğinden ortaya çıkmış ve konuşmaya dayalı bir öftür. Örneğin, talak yani boşanmak örf olarak “boş ol” sözüyle karşılık bulup kendiliğinden oluşmuştur. Dolayısıyla bu kalıp ifadenin oluşmasında bir istişâre ortamından söz edemeyiz. Ancak, kira sözleşmelerindeki kira bedelinin, kiralanan şeyden yararlanılmadan daha önce ödenmesi tamamen irade beyanıyla gerçekleşen bir durumdur. Ve fiilî bir örfle süregelmiştir. Eğer istişâre edilebilecek bir süreçten bahsedilecek ise bu gibi durumlarda ancak bahsedilebilir. Burada da malı kiralayan mal sahibiyle, kiracı arasındaki bir görüş alış veriş ve istişâre sonucunda, karşılıklı güven doğrultusunda böyle bir örfün oluşarak günlük hayatta yer bulduğunu zikredebiliriz.

4.2.4. Sedd-i Zera’ide Şûrâ ve İstişâre

Sedd-i Zerâi’, fıkıh literatüründe terim olarak, aslında yasak olmayan, mübah olan bir fiilin, şer’an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.⁹⁵ Yani yasak olan ve kötüye götüreceği şeylerin önüne set çekmek gibi de düşünülebilir. Harama vesile olan şey haram, helale vasıta olan helal, vacip için zaruri olan şey vacip olur. Mesela "Zina haramdır; zinaya vasıta teşkil eden kadının

⁹³ Türkan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s.183.

⁹⁴ Türkan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s.183

⁹⁵ Koçak vd, s.165.

mahrem yerine bakmak da haramdır. Cuma namazı farzdır; bu namazı kılmak için alış veriş bırakmak da farzdır. Hacca gitmek farzdır; gücü yeten kimse için bu uğurda gayret sarf etmek de farzdır."⁹⁶

Bu kaynak veya delil Hanbeli ve Maliki usûl-i fikh kitaplarında yer almıştır. Hanefiler ve şafiiler bunun muhtevasını kısmen birlikte, kısmen de farklı bir şekilde kabul etmişlerdir.⁹⁷

İctihadların oluşmasında istişârelerin payının olmazsa olmaz derecede bir katkısının olduğunu ifade etmiştik. Sedd-i Zerâ'i yi çeşitli şekillerde inceleyen usûlcüler de bu istişâre ve ictihadlara bağlı olarak farklı kısımlara ayırmışlardır.

Örneğin, kamuya ait bir yola ya da karanlık bir kapı arkasına kuyu kazmak başkalarının hayatını tehlikeye atacağından tüm mezheplerce bu yasak görülmüş ve kötülüğe yol açan kesin fiillerin engellenmesi gerektiği konusunda görüş birliği oluşmuştur. Bir başka örnekte, şarap imalatçısına üzüm satmak ya da kargaşa döneminde silah satışında bulunmak gibi çoğu kez kötülüğe yol açabileceği düşünülen fiillerin de engellenmesi gerektiği konusunda fakîhler görüş birliğindedir. Başka bir örnekte, şarap imalatında kullanılma ihtimali bulunan üzüm yetiştiriciliğinin yapılması gibi nadiren kötülüğe yol açma eğiliminde olan fiiller fakîhlerce yasaklanmaması gerektiği hususunda görüş birliği sağlanmıştır. Çünkü bu durumun sağlayacağı yarar, yol açabileceği zarardan daha fazladır.⁹⁸ Bu örneklerdeki üç kısımdaki fiiller konusunda fakîhler ittifak halindedir. Ancak, ölüm hastasının hastalık halinde eşini, evlilik bağına tamamen sona erdiren bâin talâkla boşaması gibi kötülüğe yol açtığı sıklıkla rastlanan ancak üstün görüş olarak sunulamayan fiiller hususunda görüş ayrılıkları vardır. Mâlikîler ve hanbelîler bu tür fiillerdeki niyet açıklansa da açıklanmasa da önlenmesi gerektiği görüşünderken, şafiiler yasaklanan sonuca ulaşma amacının açıklanması halinde vasıtanın önlenmesini kabul ederken niyete bakılmaksızın fiilin aslî hükmünün korunması gerektiğini belirtirler. Hanefiler ise, yasaklanan sonuca ulaşma amacının açıklanması ya da bu sonuca ulaşma iradesine kuvvetli bir şekilde delalet eden karinelerin olması durumunda, bu sonuca ulaşmaya vasıta olan fiillerin engellenmesi görüşünderler.⁹⁹

4.2.5. Şer'u Men Kablenâda Şûrâ ve İstişâre

Şer'u men kablenâ, sözlükte "bizden öncekilerin dini" demektir. Fıkıh literatüründe ise terim olarak, "Allah-u Teâla'nın Hz.Muhammed'den önceki peygamberler aracılığıyla gönderdiği şeraitler"¹⁰⁰ anlamında kullanılır.

"Şer'u men kablenâ"nın tanımı ve kaynak değeri ile ilgili bilgi verdikten sonra şimdi de şer'u men kablenâ delilinde istişârenin ne gibi bir yerinin olduğuna değinmeye çalışacağız.

Şer'u men kablenâ, Hz. Muhammed öncesindeki şeraitler için kullanılan bir ifade olduğu için, şüphesiz önceki dinlerde bulunan şer'î hükümlerin, şuanda İslâm'da da geçerli olup olmadığı, eğer geçerli ise hangi hükümlerin geçerli olduğu yahut şer'î hükümlerde yeniden bir düzenleme yapıp yapılmadığı ile ilgili fakîhler çeşitli görüşlerde ve ictihadlarda bulunmuşlardır.

⁹⁶ Muhammed Ebu Zehra, s. 276.

⁹⁷ Muhammed Ebu Zehra, s. 276.

⁹⁸ Koçak vd, s.166.

⁹⁹ Koçak vd, s.167-168.

¹⁰⁰ Koçak vd, s.172.

İslam dininin esaslarına aykırı olmamak üzere, eski kavimlerin kanunlarının bir kaynak olduğu kabul edilmektedir. Hanefilerin çoğunluğu, Malikiler ve Şafiilerin bir kısmı, bu kanunların bizim için tatbiki gerekli olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰¹

Tabiki bu görüş ve ictehadların oluşmasında, karşılıklı fikrî münasebetlerde bulunmuş ve ilmî bir istişâre ortamı oluşmuştur. Bu ilmî istişâreler neticesinde de bazı noktalarda görüş birliği oluşmuşken, bazı noktalarda da farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Örneğin;

İslâm'dan önceki dinlerde bulunduğu halde, Kur'ân ve sünnette bulunmayan hükümler ile Kur'ân ve sünnette bahsedildiği halde daha sonra nesholunduğu¹⁰² bilinen hükümlerin delil olamayacağı hususunda görüş birliği vardır. Yine Kur'ân ve sünnette yer alıp, şuanda da geçerli olduğu bilinen hükümlerin şer'î bir delil olduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır. Ancak, Kur'ân ve sünnette bahsedildiği halde, hükmü kaldırıldığı veya kabul edildiğine yönelik bir delil bulunmayan hükümlerin durumu konusunda görüş ayrılığı vardır.

Mesela Kur'ân, Tevrat'ta İsrailoğulları hakkında konulan kısas hükmünü: *"Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir..."*¹⁰³ âyetiyle bildirmekte, ancak bu hükmün Müslümanlar için geçerli olup olmadığı konusunda bir izahta bulunmamaktadır. Bu gibi âyetlerle ilgili, Eş'arîler, Mutezile, Şia, bir kısım Hanefilerle Ahmed bin Hanbel'in bir görüşü ve Şafiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, bu hükümler Müslümanları ilgilendirmez ve bundan dolayı geçersizdir. Buna karşın, Hanefilerle Mâlikîlerin çoğunluğu, bazı Şafiîler ve Ahmed bin Hanbel'in mezhepte tercih edilen görüşüne göre geçmiş şartlardaki bu hükümler Müslümanlar için geçerli değildir.¹⁰⁴

4.2.6. Sahabî Kavlinde Şûrâ ve İstişâre

Fıkıh literatüründe sahabî kavli terim olarak, "şer'î meselelerle alakalı olarak, sahabîlerin verdikleri fetvalar ve ictehadlarıyla istinbat ettikleri hükümler"¹⁰⁵ anlamına gelir. Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra, sahabeler, insanların kendilerine başvurdukları hususlarda fetvalar vermişlerdir.

Ebu Hanife'ye göre, bir tek sahabenin görüşü delil değildir, ama hakkında ayet ve sünnet bulunmayan konularda sahabelerin ittifak ettikleri bir görüşten dışarı çıkmak caiz değildir. İmam Şafii'ye göre ise, sahabelerin birinin fikri delil değildir, hepsinin görüşünden dışarı çıkmak da caizdir. Sahabeler arasında görüş ayrılığı caiz ve vaki olduğu gibi, müçtehitlerin de onların görüşlerine aykırı bir ictehat yapmaları caizdir.¹⁰⁶

Sahabî kavli konusunda da fakihler arasında bazı hususlarda görüş birliği sağlanmış bazı hususlarda da görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu görüş ayrılığı bahsettiğimiz gibi mezhepsel farklılıklardan dolayıdır. Tabi ki bu görüş birliğinin ve görüş ayrılıklarının oluşması istişâreler sonucunda meydana gelen ictehadlardan dolayıdır. Mesela sahabî kavline bir örnek verecek olursak Hanefiler, adet yani hayz süresinin en az üç gün olacağına dair Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyet edilen görüş ile hamilelik süresinin azami iki yıl olacağına dair Hz.Aişe'den rivâyet edilen

¹⁰¹ Muhammed Ebu Zehra, s. 295; Hallaf, s. 245, 246; Şeltut, s. 496-497.

¹⁰² Kur'ân-ı Kerim, *En'âm Sûresi*, 6/145-146.

¹⁰³ Kur'ân-ı Kerim, *Mâide Sûresi*, 5/45.

¹⁰⁴ Koçak vd, s.175.

¹⁰⁵ Türcan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s.190.

¹⁰⁶ Hallaf, s. 248.

görüşü gösterirler.¹⁰⁷ Yani mezhebî görüşlerini sahabî kavline dayandırarak şekillendirdiklerini görüyoruz. Aynen bu örnek gibi diğer mezhepler de bazı görüşlerini sahabî kavline dayanarak belirtmişlerdir.

4.2.7. İstishâbda Şûra ve İstişâre

Fıkıh literatüründe istishâb terim olarak geçmiş bir zamanda var olan durumun, değiştiğine dair delil bulunmadıkça şuanda da varlığını koruduğuna hükmetmek anlamına gelir.¹⁰⁸ Hükümlerin değişip değişmeme hususu ortaya konulan delillere bağlıdır. İstishabın da tanımında bahsettiğimiz gibi geçmişteki hükmün değiştiğine dair bir delil bulunmadığı sürece o hüküm aynen devam etmektedir. Örneğin, belirli bir zamanda hayatta olduğu bilinen bir kişinin, vefat ettiğine dair bir delil bulunmadıkça o kişi halen yaşıyor hükmündedir.¹⁰⁹ Yine bir kimse kusursuz olması şartıyla bir mal satın alsın, sonra da onun kusuru bulunduğu iddiasıyla onu geri vermek istese, bu prensibe göre onun kusurlu olduğuna dair delil getirilmedikçe sözüne itibar edilmez.¹¹⁰ Tüm mezhepler istishabın delil olduğu konusunda görüş birliği halindedir. Ancak def ve isbat konusunda yani bu prensibin işleyişi hususunda farklılıklar mevcuttur.

Hanefi mezhebi imamı ve Malikilere göre, istishab, isbat eden (müsbet) bir delil değil, defeden bir delildir. Şafii ve Hanbeliler ise isbat edici itirazı kabul etmez, muarız bir delil olarak kabul etmişlerdir.¹¹¹

Görüldüğü gibi bu tür farklılıklar mezhebî bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Her mezhep kendi fikri istişâreleri sonucunda ortaya koydukları ictehadları çerçevesinde mezhepsel görüşlerini belirtmişlerdir.

SONUÇ

Şûra ve istişâre, İslam dininden önceki dönemlerde de var olan ve insanların başvurduğu bir esastır. İslam ise bunu Hz. Muhammed'e emretmiş, onun nezdinde de tüm Müslümanlara bir prensip olarak sunmuştur. Şûra ve istişâre, zaman ve mekânla sınırlandırılmayacak kadar önemli bir kavram, hatta kavramdan öte bir ilkedir. Kur'ân, Müslümanlar için şûra prensibini ortaya koymuş, ancak nasıl uygulanması gerektiği hususunda bir sınırlama getirmemiştir.

Kur'ân'da işler hususunda ilim ve ihtisas sahibi kişilerle istişâre edilmesi emredilmektedir. Şûra ve istişârenin Kur'ân'da emredildiği şekliyle ve bazı ayetlerin nüzul sebepleriyle incelendiğinde sadece savaş zamanlarında başvurulması gereken bir prensip olmadığı, aslında hayatımızın her alanında var olması gereken bir prensip olduğu aşikârdır. Nitekim İslam dininin Peygamberi olan Hz. Muhammed'in hayatına ve uygulamalarına baktığımızda, onun savaşta, barışta, özel hayatında, sosyal meselelerde, siyasî meselelerde, vb. hayatının her safhasında şûra ve istişârenin var olduğuna şahit olmaktayız. O, hemen her meselede sahabelerinden ileri gelenlerle, bazen sahabelerinin geneliyle, bazen de eşleriyle istişârelerde bulunmuştur. İstişâreyi de Müslümanlar için bir rahmet olarak görmüştür. Dolayısıyla her Müslüman şûra ve istişâre prensibini hayatının merkezine yerleştirmeli ve bu rahmetten faydalanmalıdır.

¹⁰⁷ Koçak vd, s. 177.

¹⁰⁸ Muhammed Ebu Zehra, s. 284; Hallaf, s. 241; Türkan, *İslâm Hukuku El Kitabı*, s. 191.

¹⁰⁹ Koçak vd, s. 179.

¹¹⁰ Koçak vd, s. 179.

¹¹¹ Muhammed Ebu Zehra, s. 288,289; Hallaf, s. 242-243.

Bilindiği üzere İslam hukuku kaynak açısından aslî ve fer'î deliller olarak ikiye ayrılmaktadır. Asli delillerden olan Kur'ân'da ve Peygamber'in sünnetinde şûra ve istişârenin birtakım örneklerini açıkça görebiliriz. İcmânın oluşmasında da İslam âlimlerinin bir istişâre sürecinden geçtikleri bilinen bir gerçektir. Kıyas gerektiren durumlarda da fakîhlerin çeşitli ve farklı ictehadlar ortaya koymaları bir istişâre sürecini tabî olarak başlatmış olmaktadır. Dolayısıyla aslî delillerin hemen hepsinde istişârenin varlığından söz etmemiz mümkündür. Fer'î delillerde ise genel itibariyle incelediğimizde, aslî delillerde olduğu kadar keskin, genel ve kapsayıcı bir istişâre sürecinden bahsedemeyiz. Çünkü genellikle fer'î delillerden hüküm çıkarma hususunda mezhebî bakış açıları devreye girmiş, her mezhep kendi istişâreleri sonucunda ortaya koydukları ictehadları çerçevesinde mezhepsel görüşlerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı da farklı ictehadlar söz konusu olmuştur. Bu ictehadların oluşması esnasında istişâre sürecinin olmadığını düşünemeyiz. Elbetteki ictehadların oluşmasında görüş alışverişinde bulunulduğu ve istişârenin var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu her mezhebin kendi içindeki yerel istişârelerinden öteye geçmemektedir. Bundan dolayı da her mezhebin farklı istişâreler sonucunda farklı ictehadlarının oluştuğunu ve ortak bir noktada birleşemediklerini genel itibariyle söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aydın, Ali Arslan (1990), *İslâm'da Şûrâ'nın Manası Yeri ve Önemi*, İslâm Dergisi.
- Babilli, Mahmud (1973), *İslâm'da Şûrâ*, (çev. Nihat Armağan, Kemal Çobanbeyli), İstanbul: Fikir Yayınları.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (1990), *es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Beyrut: Dâru'l-İlm.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, (trc. Abdülkadir Şener), Ankara.
- Fahredden Er-Râzî (1862), *Mefâtihi'l-Gayb*, Mısır.
- Gezgin, Ali Galip (1997), "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra", *S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4.
- Hallaf, Abdülvahhap (1973), *İslâm Hukuku Felsefesi (Fıkıh Usulü)*, (trc. Hüseyin Atay), Ankara.
- Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerıyya (1972), *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Kahire: Dâru'l-Fıkr.
- İbn Hişâm (1936), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem (1990), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Fıkr.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut.
- Koçak, Muhsin, Dalgın Nihat ve Şahin Osman (2013), *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Koyuncu, Nuran (2006), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Nebhan, Muhammed Faruk (1974), *Nizamü'l-Hukm fi'l-İslâm*, Kuveyt.
- Sallabi, Ali Muhammed (2010), *İslam'da Şûra*, (çev. Harun Ünal ve Bahaddin Sağlam), İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sönmez, Abidin (2015), *Şûra ve Rasulullah'ın Müşaveresi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Suyutî, Celâlü'd-Dîn Abdurrahman İbn EbîBekr (1897), *ed-Dürrü'l Mensûr fî Tefsîrü'l-Me'sûr*, Mısır.
- Şahinoğlu, M. Nazif (1992), *"Şûra'ya Bir Bakış"*, *İslâmî Yönetimin Temeli Şûra*, İstanbul: Vefa Yayıncılık.
- Seltut, Mahmud (1964), *El-İslâm Akidetün ve Şeria*, Kahire: Daru'l-Kalem.
- Şener, Abdülkadir (1973), "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, No: 117.
- Tekin, Osman (2012), *Kur'ân'da Şûrâ Kavramı*, İstanbul: Gündönümü Yayınları.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Camiu's-Sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire.
- Türcan, Talip (2010), *"Şûra"*, DİA, İstanbul.
- Türcan, Talip vd. (2012), *İslam Hukuku El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Yargıcı, Atilla (2007), "Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 9, Sayı: 27.

Yazır, Elmalılı Hamdi (1960), *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul.

Zebidî, Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf (1972), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (trc. Kamil Miras), Ankara: D.İ.B Yayınları.